

## РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Петър Кирилов Нешев, член на Научно жури, съгласно заповед на Ректора на ВСУ „Черноризец Храбър” № 454 от 01. 03. 2012 г.

**Относно:** представен дисертационен труд за получаване на образователната и научна степен „доктор” по психология от Десислава Савова Ханджиева-Баджо, докторант на самостоятелна подготовка към катедра „Психология” към Юридически факултет на ВСУ „Черноризец Храбър”

Уважаеми колеги, представям на вашето внимание рецензия на научните трудове на докторант Десислава Савова Ханджиева-Баджо. Дисертационният труд със заглавие „Привързаност в семейството и агресивно поведение” е посветен на актуален и значим проблем от областта на съвременната психология. Той се състои от увод, четири глави, заключение, три приложения, библиография и е в обем от 225 страници. Ползвани са 117 научни източници, от които 51 на български и руски език и 66 на английски и френски език.

В дисертационния труд задълбочено е разработен проблемът за връзката между семейството и семейното възпитание и агресията, и агресивното поведение сред юношите. Докторантката вярно отбелязва значението на семейните отношения и на родителските стилове за развитието на характера на детето и за формирането у него на социалноадекватен модел на поведение.

В първа глава е посочено мястото на привързаността в семейното възпитание. В тази част са представени различни научни определения за същността на брака и семейството. Показано е и значението на семейството в ценностната система на съвременното общество. Авторката

прави сполучлив психологически анализ като разкрива особеностите, функционирането и конкретните проблеми на популярните и непопулярните семейни форми. Още в началото на текста докторантката коректно отбелязва липсата на общоприето определение за понятието семейство. Като причина за това съвсем точно е посочено, че „семейството е изменяща се общност и като форма и като модел” (с.7).

Преминаването от модерно към постмодерно общество води до либерализиране на междуличностните и на интимните отношения и до нарастване на разнообразието от реално функциониращите форми на семейство. Същевременно формирането на семейството се влияе от националната специфика, култура и традиции, а също и от социално-икономическите условия на конкретната среда. След като прави тези задължителни пояснения, авторката смята, че семейството може да се определи най-адекватно от гледна точка на функциите, които изпълнява. Като основни функции на семейството са посочени икономически функции, сексуално-биологична функция, родителски функции, функции, свързани с духовното възпроизводство на индивида, психоемоционални функции.

В тази част авторката е разработила многостранно изключително важен за съвременната психология проблем: значението на семейното възпитание и на родителското въздействие за формирането на личността. Тук е отделено съществено място на подходите на Ролинс и Томас, Маккоби, Пуритос и Десме, Баумринд и Рьошлин за психологическите измерения на родителското въздействие. Най-често родителското въздействие се осъществява чрез разрешение или принуда, строгост или разглеждане, любов или враждебност, авторитаризъм или либерализъм. По този начин се образуват следните модели на възпитателно поведение на родителите: авторитетен стил, авторитарен стил, разрешаващ стил.

Държа да отбележа, че описаните родителски стилове не са самоцелни, а ясно е посочена тяхната връзка с емоционалното, интелектуалното, поведенческото и социалното развитие на детето. Показано е при кой стил и при какви дефицити в общуването между родители и деца може да се стигне до склонност към агресия и агресивни прояви у детето. Агресията най-често се среща при разрешаване на конфликти и като деформирано разбиране за социално утвърждаване. Например, отхвърлящите родители, които са критични и враждебни възпитават и отглеждат деца с негативно поведение, агресивни, невротични, с противообществени прояви. Като ценност на анализираниите обяснителни модели авторката правилно посочва връзката между възпитателният стил и мястото на семейството в социалната система – социалният статус на родителите, нивото на образование, професията и ценностите на семейството.

От практическа гледна точка възпитанието в семейството според авторката трябва да се разглежда в четири области: *знания* – усвояване на необходимите за социалния живот знания и умения, *морал* – интериоризация на убеждения и ценности, необходими за социалните действия, *техники за интеграция* – усвояване на норми и ритуали, които регулират мъждуличностните отношения, *маркери на идентичност* – придобиване на знаци и символи за социална идентичност. Родителските практики и отношения към детето определят нивото на автономия и авторегулация на детето, неговата мотивация за развитие, способността му за социална интеграция.

Казано накратко родителският стил влияе върху развитието на детската личност. Развитието на човешката психика като цяло и развитието на детската психика в частност е един от ключовите проблеми на науката психология. Към този проблем докторантката подхожда аргументирано и прецизно. Според Десислава Ханджиева-Баджо

успешното развитие на детската личност е пряко свързано със създаването на чувство за индивидуалност, с постигане на баланс между любов и власт, с адаптация на детето към социалния свят. Много вярно авторката определя семейството като първата социална среда за детето, която въвежда детето в социалния свят (с. 31). Именно в семейството се зараждат социалните отношения като емпатия, солидарност, привързаност, грижовност. В семейството се извършва идентификация и усвояване на поведенчески модели, присъщи за пола на детето и пряко свързани с пълноценното развитие на неговата личност.

Освен посочените характеристики, семейството и семейната среда могат да бъдат фактори за проява на агресивност при детето. Този извод докторантката допълва с наблюдението, че агресивните наклонности при децата са следствие на неправилното им възпитание с жестокост, насилие и побой. За съжаление съществуват немалко родители, които възприемат насилието над децата като единствения начин те да бъдат вразумени. Използването на агресивни модели в семейството най-често е съчетано с разбирането за използването на сила, подчиняването и унижението на другите като престижни качества. Така авторката стига до заключението: агресивните родители най-често имат агресивни деца.

Десислава Баджо разкрива и механизмите, по които родителите насочват децата към агресивно поведение. Обикновено това става чрез собствения им агресивен модел на поведение, чрез собствените им негативни нагласи, чрез невъзможност за контрол над детето, чрез слабата дисциплина и незаинтересованост от поведението на детето, чрез използването на физически наказания. Агресията се проявява и когато е налице отчуждаване, безразличие, враждебност и търпимост към агресивността на детето от страна на родителите.

Следващият важен въпрос, над който авторката сполучлива разсъждава е как да реагират родителите при наличието на агресивно

поведение у детето? Тук е разгледана ролята на наказанията от педагогическа и от нравствена гледна точка. Като се придържа към правилото, степента на наказанието да съответства на степента на извършеното провинение, Десислава Баджо предупреждава: прекомерното физическо наказание може да формира у детето висока степен на враждебност и агресивност.

За да расте детето в спокойна и ведра обстановка е необходимо в семейството да съществуват любов и взаимно уважение. В тази част авторката размишлява върху философското разбиране за любовта, свободата и отговорността, като показва солидни познания. Тя много точно цитира великия немски философ Хегел, според когото „истинската същност на любовта се състои в това да се откажеш от съзнанието за самия себе си, да забравиш себе си в друго Аз, обаче в това изчезване и забора за първи път да откриеш себе си и сам да се „владееш” (с. 60). Докторантката обвързва любовта и обичта с психичната зрялост и личностното израстване. Тя обобщава: най-задълбоченото опознаване същността на друг човек става чрез отношенията, в които се включва обичащият.

Добрите семейни отношения са невъзможни без ефективна комуникация. Комуникацията е ценна за утвърждаване на авторитета на семейството. Докторантката обобщава опит от фамилна терапия и психологически консултации със семейства, в които е нарушена комуникацията. Най-често причината за това е в неправилните комуникационни методи в семейните отношения. Такива методи са превъзходство срещу равенство, контролиране срещу ориентиране към проблемите, неутралност срещу съпричастност.

Във втора глава е разкрита същността на понятието агресия в психологията. Авторката разглежда агресията като междуличностно явление, нейните причини и прояви. В тази част на дисертационния труд компетентно е направен сравнителен анализ на утвърдени и съвременни

научни теории и подходи за мястото на агресията в семейните отношения. Този анализ е необходим, тъй като дава възможност да се обхване многообразието на изследваното понятие. В тази част авторката демонстрира висока психологична култура и отлично познаване на психоаналитичната теория, на теорията на социалното заучаване, на етологичната теория, на физиологичната теория и на теорията фрустрация-агресия.

Подробно е разгледана спецификата на детската агресия. С множество примери от съвременността, от ежедневието и от проведени психологически експерименти Десислава Баджо показва непосредствената връзка между семейните взаимоотношения и детската агресия. Авторката посочва елементите от семейната среда, които формират детската агресивност. Като се придържа към подхода на МакКарти, тя подчертава, че малолетните убийци като правило произхождат от „семейства, където цари атмосфера на безпорядък и безмълвие, където безразличието към чувствата на другите често е ръка за ръка с физическата жестокост и липса на заинтересованост в живота на детето” (с. 87).

По интересен начин е описана зависимостта между привързаността и агресията. Децата се различават по степента на усещане за безопасност във взаимоотношенията със своите майки. Привързаното дете, което има нужните внимание и грижи от страна на своята майка, е по-склонно да се довери на други хора, да развие социални умения и да не прибегва до агресивно поведение. Неувереното в привързаността на майката дете расте тревожно, подтиснато и избягва социална активност и изяви. Тези деца изпитват трудности в общуването и се съпротивляват срещу родителския контрол. Тревожното дете се разстройва силно при раздяла с майката, а на нея ѝ е трудно да го успокои. Именно тези деца са склонни да проявяват физическа агресия, да действат импулсивно, да имат емоционални изблици и се определят от връстниците си като побойници.

Авторката демонстрира качества на прецизен изследовател в проведеното изследване на зависимостта между привързаността в семейството и агресията в общуването при децата и юношите. Качествено е изследвано влиянието на родителските стилове, спецификата на семейните отношения, начините на възпитание и видовете агресия и агресивни прояви сред изследваните лица. Целта, задачите, организацията и провеждането на изследването са ясно и точно формулирани. Използваните методики са адекватни на целите и задачите на изследването. Постигнатите резултати са коректно обработени и много добре интерпретирани. В края на изследването Десислава Баджо прави ценни изводи върху изследваната проблематика: деца и юноши, които притежават високо ниво на положителна привързаност към родителите и приятелите си, имат по-добро самоуважение, търсят повече подкрепа у другите и са по-малко склонни да реагират негативно на стреса в ежедневието и да проявяват агресия. Несигурната привързаност благоприятства агресивното поведение, склонността към насилие и противообществени прояви. Достигнатите изводи безспорно ще са полезни за социалната практика, за работата на учителите, възпитателите, училищните психолози, за подобряване на общуването между родители и деца, между учители и ученици.

Авторефератът вярно и точно отразява обема, структурата и съдържанието на дисертационния труд. В него ясно е описана проблематиката, целта, задачите, хипотезите и резултатите от проведеното емпирично изследване. Коректно и адекватно в автореферата са представени научните и практикоприложни приноси.

Впечатленията ми за докторантката, базирани върху нейното участие и професионални изяви в научни конференции, върху професионални дискусии и върху научните ѝ публикации в авторитетни научни издания са отлични. Според мен Десислава Баджо е много добре подготвен,

амбициозен, отговорен и перспективен изследовател в областта на психологията.

**Заключение:** дисертационният труд на Десислава Ханджиева-Баджо като структура и съдържание, като теоретичната обосновааност и практическа приложимост е на високо научно ниво. Научните приноси са свързани с обогатяване на съществуващи знания за агресията и агресивното поведение сред децата и юношите, с разкриване на зависимости между родителски стилове и прояви на агресия, с обяснение на особеностите на привързаността в семейството и склонността към агресия. Те имат практическа приложимост. Авторката предлага методи и подходи за намаляване на агресивните прояви сред децата и юношите. Ценни са и моделите без агресия, които се посочват за преодоляване на конфликтни ситуации в семейството, в педагогическата практика и в междуличностното общуване. Посочените научни приноси са изцяло дело на докторантката. Спазени са всички изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България.

Като имам предвид научните достойнства и научните приноси на дисертационния труд, проявените професионални качества на докторантката, аз предлагам на членовете на Научното жури да присъди образователната и научна степен “доктор” по психология на Десислава Ханджиева-Баджо.

Варна, 19. 04. 2012 г.

Доц. д-р Петър Нешев: